

Антологія перського гумору.

Роман Гамада

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Гамада Р.

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

«...А потім доведи, що ти не верблюд»

Книга класика перської літератури Алі Сафі (60-70-ті роки XV ст. — 1533) «Латаїф ат-таваїф» («Жарти про людей іменитих та посполитих») відкривається традиційно «обґрунтуванням та бажаністю жартів», підкріпленим висловлюваннями Святого Пророка та його наступника і які великою мірою полягають на хадісах, свідченнях його сподвижників та інших богословських авторитетів. Оті підкріплення часом не лише однотипні, а й буквальні, апелюючи до тих самих автентичних джерел та мухаддисів, чим і пояснюється те, що Алі Сафі повторює ту саму формулу, наведену його великим сучасником і земляком Джамі в «Шостому саду» свого «Багаристану»: «Відомо також, що Пророк, нехай Аллах благословить його та весь рід, зволив сказати: «Нехай щирий мусульманин буде веселуном та дотепником, а криводушний — із кислим видом та насупленими бровами». Святий повелитель Алі, нехай над ним буде мир, сказав: «Жодної біди в тім немає, коли хтось так сипле жартами, що позбавляє людей лихого гумору і звеселяє їхню натуру».

Посилання на Пророка та його наступника потрібне було лишень з єдиною метою, аби на загальному тлі високої поезії, яка посідала панівне й заслужене місце в перській літературі, надати ваги такому жанру писання, як «латаїфи», легалізувати їх, всіляко підкріплюючи відповідними хадісами, з багатьма застереженнями та примовляннями. «Хист красномовства, яким зволить розпоряджатися лишень господь Бог і який є одним із шляхетних достоїнств людини, подвійного кшталту: перший — це серйозна й поважна бесіда, а другий — малопристойний жарт; перевага серйозної бесіди над сороміцькими жартами настільки очевидна, що не потребує доказів. Та, на жаль, серйозна розмова часто породжує нудьгу, а жарти нерідко в деякого викликають ворожість, презирство та зневагу», — так каже Убейд Закані (пом. у 1371 р.) у пародійному

творі «Ресале-йе дильгушай» («Трактат на розвагу серця»). Двома століттями раніше інший перський класик Унсур аль-Маалі Кей-Кавус (1021/2-1098/9) писав з цього приводу в «Кабус-наме», присвяченій своєму синові Гілян-шаху: «Знай же, сину, що кажуть: жарт — вступ до зла, тобто жарт передує всіляким нещастям. Скільки змоги твоєї, остерігайся нерозумних жартів, а коли вже жартуєш — не роби цього у п'яному вигляді, бо станеться зло і лихо <...> Та джерело всякого зла і незгод — жарт, і остерігайся жартів, хоча жартувати — не вада й не гріх, тому що навіть Пророк зволив жартувати».

«Жарти ловлять наші душі в свої сіті без упину,
Та уймають людям честі непристойності і кпини, —
продовжує далі Убейд Закані. — Але коли люди стосовно веселощів та очищення серця від нудьги зволили завважити, що «Аль-газаль фі-ль-калям ка-ль-мільх фі-т-та'ам», себто по-арабському воно ясує: «Жарт у розмові немов та сіль у їжі», то в поезії до цієї думки годиться такий арабський вірш:

Про розваги подбай, а не тільки про справи,
Бо вино і дотепність — господар забави.
До поважної бесіди жарту докинь,
Щоб до смаку було — наче солі до страви.
Іноді в різних читаннях повідається й про жарти і навіть ужито поетові слова, в яких говориться:

Тлумач собі святий Коран і подекуй про Бога,
Та не забудь скромного додати до пісного».
(Перекл. М. Ільницького)

Отого «скромного» в Убейда Закані часом було аж надто, на що вказав один із перших дослідників творчості письменника відомий англійський іраніст Едвард Браун: «Він заслуговує на більшу увагу й вивчення, бо, незважаючи на певний цинізм і грубощі, його надзвичайна оригінальність і сміливість, здається

мені, потребують ретельнішого дослідження, ніж він до цього часу удостоївся».

«Убейд Закані є, можливо, найвизначнішим письменником-пародистом і сатириком, народженим Персією», — цілком справедливо твердить автор. Достовірних свідчень із життя Нізам ед-діна Убейдаллаха Закані збереглося небагато: єдиним певним джерелом служать його панегіричні касиди, присвячені правителям та їхнім візірам, ліричні вірші, а також літературні антології-тазкіре — збірники біографій з текстами авторів, не завжди точні, а все ж цінні у своїх свідченнях та повідомленнях.

Хамдуллах Мустафа Казвіні (нар. бл. 1281 р.), земляк і сучасник Закані, в «Таріх-е гузіде» («Вибрана історія», 1330) свідчить, що Убейд із роду Заканів, а ті походять з арабського племені хафаджа: «шановний добродій ходжа Нізам ед-дін Убейдаллах, якому належить кілька чудових віршів та незрівнянних творів».

Народився письменник в останній чверті XIII ст. в селі Закан поблизу Казвіна, розташованого на півночі Ірану. Він походив зі значного арабського роду, предки якого колись перебралися до Ірану. Він дістав непогану освіту, що видно з його творів, писаних як арабською, так і перською мовами, і вважався «людиною талановитою, одним із майстрів стилю та чудового смаку», «однією із знаменитостей восьмого століття» (за мусульманським календарем).

У сорокових роках XIV ст. письменник перебрався з Казвіна в місто Шіраз, розташоване на мальовничому півдні країни, столицю провінції Фарс, де правив на ту пору шах Шейх Джамаль ед-дін Абу-Ісхак Інджу. Шіраз припав поетові до душі куди більше, ніж його рідне місто Казвін, до якого він навряд чи мав велику симпатію, постійно глузуючи з його недолугих мешканців. Можливо, саме з його легкої руки пішла про казвінців слава як про останніх дурнів та недотеп.

Слід думати, що шах Абу-Ісхак Інджу, покровитель славетного лірика Гафіза (1325-1389), до Убейда поставився так само прихильно, що відбилося в рядках Закані:

Якщо падишах твій являє прихильність до тебе,
То поза Шіразом вже й раю шукати не треба!
(Перекл. М. Ільницького)

Закані ніде жодним словом не споминає Гафіза, тож невідомо, чи вони зналися особисто, хоча гучна слава про кожного ширилася цілим краєм, в усякому разі творче оточення й коло знайомств у них було спільне. Без сумніву, вони були обізнані з творчістю одне одного, і є підстави твердити, як це робить іранський вчений Мохаммед Муїн, що Закані своїм сатиричним спрямуванням, «своїм сатиричним тоном, ймовірно, впливав на Гафіза». Та на відміну од Гафіза, який критикував лише людей із близьких йому верств, Закані стрілами своєї сатири не минав нікого, «вдаючись до сміху і глузування, місцями аж надто грубого і сороміцького».

Так, у своєму сатиричному маснаві «Муш у гурбе» («Миші й кішка») Закані дуже подібний до Гафіза, який писав у вірші «Плутяга суфій сіть поставив...»:

Уранці, як засяє правда
своїм чолом, хай буде сором
Мандрівнику, що не повірить
зневаживши дороговказ.
Куріпко з гарною ходою,
що так маніжно йдеш, принишкни,
Бо шейхів кіт благочестивий
уже кінчає свій намаз.
(Перекл. В. Мисика)

Творчість Закані і його гостра викривальність зумовлені історичною епохою. Монголи, плюндруючи міста й вирізуючи людність, прокотилися спустошливою лавиною по північному

Ірану, меншою мірою торкнувшись півдня й південного заходу. Власне, великі поети XIII ст. належать околицям: на півдні, в Шіразі — Сааді, в Малій Азії — Мавляві, в Індії — Амір Хосров Деглеві. Невелика кількість населення й «варварськи низький рівень життя», нові форми експлуатації й визиску, становище селян, чи не найтяжче за всю історію Ірану — ось прикметні риси епохи, в яку відродився навіть рабовласницький лад. Монголо-тюркська кочова знать, роздаючи наліво й направо податні грамоти — «берати» своїм васалам і обкладаючи населення повинностями, про що не раз писали перські історики та антологісти, все ж поступово переймалась високорозвиненою персо-мусульманською культурою. Найкраще це видно на прикладі династії Іль-ханів (1256-1335), яка під тиском перського оточення поступово цивілізується. Іль-хан Газан-хан (колишній буддист, а в мусульманстві Махмуд, 1295-1304), прийнявши іслам, щоб ближче зійтися з мусульманською чиновницькою й духовною знаттю, провівши низку реформ, спрямованих на впорядкування й централізацію держави, піклувався в основному про свою столицю Тебріз, розбудувавши її та звівши собі там мавзолей, і зовсім нехтував розореною країною. Подібним чином поведився і його брат та наступник Ульчжейту-хан (1304-1317), відомий під перським прізвищем як султан Мохаммед Ходабенде, розширюючи свою нову столицю Султаніє (1307), розташовану біля того самого Казвіна, звідки був родом Убейд Закані.

Доба монгольського панування була найтяжчою в історії іранської культури; катастрофічно впав рівень письменства й науки, оскільки монголи недооцінювали перську поезію й надавали перевагу хронікам, і все це на тлі девальвації моралі, брутального цинізму й лицемірства. Так, емір Мобаріз ед-дін Мохаммед, згадуваний Убейдом, бувши деспотичним і кровожерним правителем, за свідченням історика Мірхонда (1433-1498), нерідно

відривався від читання Корану, щоб власноруч стратити приведеного до нього «злочинця», а далі з легким серцем знову брався за читання священної книги. Цей самий Мобаріз ед-дін був осліплений і кинутий до в'язниці рідним сином Шах-Шуджою, який заходився правити після нього.

Спротивившись дивитись на розпусту знаті, Убейд Закані зважився відкрити їхнє справжнє обличчя, показати становище й падіння своїх співвітчизників, розтлінну мораль епохи. 1340 р. він створює знаменитий трактат «Ахляк уль-ашраф» («Етика благородних»), трактат навиворіт, пародіюючи тогочасну вченість і схоластику. Узявши за основу принцип скасованих і скасовуючих віршів Корану й уклавши за ним мазгаб-е мухтар (діюче вчення) та мазгаб-е мансух (скасоване вчення), Убейд «логічно» доводить, що хорообрість і тому подібні дурниці вигадані для марновірів, що відважні, справедливі, щедрі люди врешті-решт виявляються дурнями, підтверджуючи усе це прикладами із життя можновладців.

Показавши себе у трактаті «Ахляк уль-ашраф» чудовим стилістом, майстром нищівної сатири та їдкою сарказму, Закані в іншому творі — «Ресале-йе та'аріфат машгур бе дегфасль» (трактат «Означення», відомий як «Десятиглав») — продовжує викриття «благородних вельмож» та полчищ тюрок з їхньою здирницькою канцелярією й хабарництвом, суддів та лицемірних святенників, що було на той час справою доволі небезпечною.

Пародіюючи моралізаторські панд-наме («книги порад»), які мають своїми витокami пеглевійські андарзи («настанови») та панд-намаки («напучувальні книги»), найвідоміша з яких «Панд-намак-е Зардушт» («Книга Заратуштрових рад»), а також маючи на увазі етико-дидактичну «Панд-наме» Сааді, ще свіжу на пам'яті, Закані створює 1350 р. чудовий взірєць тонкої іронії, трактат «Сад панд» («Сто порад»). У передмові він вказує джерело свого натхнення — «Ахляк-е Насірі» («Насірову етику»), написану

1235-1236 р. відомим астрономом та автором численних арабських і перських наукових творів, моралістом Насір ед-діном Тусі (1201-1274). Згадує й «Андарз-е Хосров-е Каватан» («Настанови Хосрова, сина Кавата»), що належать перу царя Хосрова I Анушірвана (531-578) із династії Сасанідів.

Уважніше прочитання «Кабус-наме» Кей-Кавуса ібн Іскандара так само виявляє безпосереднє знайомство сатирика з цим зразком феодальної етики, і він буквально «цитує», вже в іронічному контексті, окремі глави, зокрема «Про купівлю гулямів» та «Про гру в нарди» («Коли гулятимете в нарди та інші запальні ігри, вдавайтеся до всяких фіглів-миглів та штукарств, на які ви мастак, аби про вас сказали «Ото гравець удатний!», а коли ж суперник виявиться сильнішим, покляніться потрійним розлученням із жінкою, адже клястися в запальній грі заборонено шаріатом»).

«Сад панд» Закані — це така собі квінтесенція «життєвого досвіду» й «мудрості», твір, написаний на грані серйозного й іронічного, сумного й веселого, — автор ніби виводить читача із тьмяної мечеті у радісний світ життя, закликаючи: «Сьогоденних втіх не міняйте на завтрашні!» та глузуючи з недолугих проповідників аскетизму й страдництва.

Безумовно, центральним твором Закані є найбільший з усіх його псевдотрактатів «Ресале-йе дильгушай» («Трактат на розвагу серця»), складений з коротких оповідок-анекдотів, часто з історичним підтекстом, яким передує невеличкий вступ. Написаний у двох частинах — одна арабською, друга — перською мовою, твір є ніби підсумком багаторічних блукань письменника містами західного Ірану. Зібравши все почуте, а також те, «що було на пам'яті», Закані виступає то звичайним собі пересмішником, беручи на глуз і мертвих і живих, то поринає в гущу народного гумору, точніше гумору передмістя, часом цинічного, як сама епоха, проте не позбавленого гуманності й моралі, бичує найлихіші пороки —

скнарість, лицемірство, облуду, всіляку ницість. Цілком народна й лексика цього твору, мова героїв, пересипана міцними й скоромними слівцями, що завжди було суттєвою перепорою на шляху адаптації «трактату» іншими мовами, яка, крім того, замішана на персько-тюркському просторіччі із виразним азербайджанським напрямом. Арабська частина «Ресале-йе дильгушай» так само ставить перед читачем багато проблем, задля вирішення яких доводиться звертатись до сирійського діалекту арабської мови, що можна трактувати як мовно-родову спадщину сатирика.

Будучи чудово обізнаним не лише з літературою на фарсі, а й з арабською у класичному та народному виявах, Закані безумовно знав і «Книгу захоплюючих оповідей» відомого ассирійського історика й письменника Абу-ль-Фараджа Бар-Ебрея (1226-1286), оскільки в «Ресале-йе дильгушай» знаходимо анекдоти зі згаданої збірки. Ця книга, перекладена в давнину іншими східними мовами, зажила широкої популярності й у пізніші часи, зокрема значну кількість її мотивів творчо використав перський письменник Абдаррахман Джамі (1414-1492) у своєму славнозвісному «Багаристані» («Весняному саду»). Цікаво буде зазначити, що існує й український переклад «Книги захоплюючих оповідей» Абу-ль-Фараджа Бар-Ебрея, виконаний українським ассирійцем Євгеном Вардою.

Арабська частина «Ресале-йе дильгушай» практично вся компілятивного характеру, і в багатьох випадках першоджерела легко відчитуються, як в анекдоті про халіфа Гаруна ар-Рашида й старого діда зі слізявими очима. «Раз якось ар-Рашид подався з візиром Джафаром аль-Бармакі в сад. Коли ж це появилсь верхи на віслюкові якийсь шейх зі слізявими очима. Підморгнув ар-Рашид візирові, і той спитав у старого: «Куди це ти прямуєш, о шейху?» — «Є тут у мене одна справа, але нехай вона тебе не турбує», —

відмовив йому старий. «Я пораджу тобі щось таке, від чого ти враз уздоровишся», — сказав приставучий Джафар. «Не потребую я твоїх знадобів», — відмовив шейх. «А все ж таки потребуєш! — не вгавав Джафар. — Ось візьми лишень повітряні стеблинки, збери водяну пилюку, насіння од грибів-порохняків, змішай з горіховою шукуринкою, приклади ту масть до очей, і слізавість тобі як рукою зніме». Шейх, обіпершись на віслюкову спину, відвійнув що було у його духу й відмовив: «Оце платня за твоє добродійство, коли вона тобі годиться, то я можу й іще наддати». «Оповідання про Джафара Бармакіда і хворого старого» в розгорнутішому вигляді було включене в «Тисячу і одну ніч» в рамках циклу історичних оповідань та анекдотів про візирську династію Бармакідів, в даному разі йдеться про найбільш наближеного до аббасидського халіфа Гаруна ар-Рашида придворного Джафара (вбитий у 803 р.).

«Ресале-йе дильгушай» Убейда Закані з повним правом можна назвати першою класичною антологією перського гумору. Проте й інші антологісти не вважали зайвим включати в свої твори вже цілком серйозного характеру зразки жартів із літературних творів та міського фольклору, як це робив, зокрема, великий попередник перського сатирика Мохаммед Ауфі.

Садід ед-Дін Мохаммед бен Мохаммед Ауфі Бухарі (1172/1177-1233/1243) відомий у перській літературі передусім як автор найстарішої антології-тазкіре перських поетів «Любаб аль-альбаб» («Серцевина серцевин»), яка зберігає значення «першого, хоча й не завжди точного джерела з творчості багатьох поетів домонгольського періоду». «Любаб аль-альбаб» сама по собі вже є цінною пам'яткою як рукописна тазкіре, вартість якої видно хоча б з того, що її використовували такі письменники, як Амін Ахмад Разі в «Гафт іклім» («Сім кліматів»), Аллах Дагістані в «Рейаз аш-шуара» («Сади поетів»), Хасан бен Лютфуллах Теграні в «Мейхане» («Винний шинок»), Реза-кулі Хан Гедаят в «Маджма'а

аль-фусага» («Зібрання красномовних»). Вона містить зразки творів 329 авторів IX-XIII століття і, що надзвичайно важливо, засвідчує могутній поступ перської мови й літератури, яка вийшла на широкий індійський простір.

Перську мову принесли в Індію мусульманські завойовники. Уже в 1000 році Махмуд Газневід (998-1030) здійснив перший похід в Індію, який закінчився приєднанням кількох прикордонних укріплень. Як свідчить сучасний йому мусульманський автор, «він вважав своїм обов'язком щороку робити походи в Індію». Після першої великої перемоги, одержаної над індійським правителем Джайпалом у листопаді 1001 року, Махмуд здійснив іще сімнадцять спустошливих походів, які проходили під лозунгами священної війни з індійськими «ідолопоклонцями» та поширення ісламу в Індії. Він проник у басейн Ганга до міст Муттра й Канаудж і на півострів Катхіявар, де в січні 1026 року зруйнував та пограбував знаменитий язичницький (буддійський) храм у Сомнаті.

Хоча Махмуд уславився в мусульманському світі як «бич ідолопоклонців», проте він не був сліпим фанатиком і не ставив за мету силою повернути в іслам усіх індусів. Відомо, що загони індусів становили значну частину армії Газневідів поряд з арабами, афганцями, туркменами. Будучи видатним полководцем, Махмуд, як зазначають вчені, цілком міг одержати хорошу освіту. «Навряд чи є перебільшенням свідчення істориків про те, що він чудово знав арабську і в перервах між військовими походами складав коментар до Корану. Є навіть згадки про те, що він намагався складати вірші по-перськи». Він тримав при дворі цілий штат придворних поетів, які жили на утримання з казни й оспівували його військові походи, будучи часто прямими очевидцями баталій. Ауфі у своїй поетичній антології «Любаб аль-альбаб» наводить імена 29 поетів, які творили при Газнійському дворі, з-поміж них згадано і блискучого поета Фаррухі Сістані, автора знаменитої «Сомнатської касиди»,

написаної на перемогу над невірними.

Проте доба ближчого знайомства перських письменників з Індією та її культурою настає лише на початку XIII століття, коли вони змушені були, втікаючи від монгольської навали, покидати рідні місця. На розвиток культури в мусульманському Делійському султанаті, який виник на уламках Газневідської імперії, справили великий вплив біженці з Ірану та Мавераннагра. Гнаний страхом перед військами Чингіз-хана, як і багато його співвітчизників, опиняється в Індії й уродженець Бухари Ауфі. Після поневірянь містами Хорасану, Сістану і служби в різних правителів, зокрема в падишаха Наср ед-діна Кабадже (пом. 1228 р.), візирів якого він присвятив «Любаб аль-альбаб», він нарешті прибув до Шамс ед-діна Ільтутмиша (1211-1236) із династії Гурі (в перській традиції Татмиш, вітчизняна історіографія подає ще Ілетмиш), та Мусаси Сільсіле-йе Салятіна Шамсійе-йе Деглі і в ім'я його візира Нізам уль-Мулька Мохаммада Абі Саада Джунейді написав «Джавам аль-гекаят ва лавам ар-ревайат» («Зібрання історій та світочі переказів»).

• • •

Далі — у повній книжці «Антологія перського гумору.».

nashaknyga.com.ua